

НИКІТІН Ю.В., ТОПЧІЙ В.В., ГРИЦЮК І.В.

**КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА:
СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**CRIMINOLOGICAL SECURITY:
A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що питання, що стосуються проблеми забезпечення кримінологічної безпеки України, мають велике значення для теорії кримінології, кримінального права та правозастосовної діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури, громадських організацій. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі зміною законодавства, у цій сфері. Метою статті є дослідження кримінологічної безпеки як складової національної безпеки України. У статті досліджуються засади кримінологічної безпеки, як складової національної безпеки України. Автор детально досліджує існуючі погляди на парадигму «безпека», та обумовленість нового напрямку «кримінологічна безпека». Розкрито способи дій щодо досліджуваних процесів та детермінант що сприяють злочинності в Україні. Дано визначення кримінологічна безпека. Визначено норми Кримінального кодексу України, які передбачають, зокрема, відповідальність за кримінальні правопорушення, що стосуються кримінологічної безпеки, а також зроблено кримінологічний підхід щодо оцінки детермінант (ризиків) у різних сферах безпеки. Визначено, що кримінологічна безпека – це стан суспільних відносин при якому розвиваються здібності та реалізуються життєво важливі інтереси людини, суспільства, захищені від внутрішніх та зовнішніх загроз права та свободи, забезпечуються матеріальні, інтелектуальні та духовні інтереси (цінності) суспільства, державний суверенітет та територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави. Кримінологічний підхід до оцінки детермінант (ризиків) у різних сферах безпеки повинен включати: – розробка теоретичних та прикладних аспектів кримінологічного забезпечення національної безпеки. Це передбачає системний погляд, принципи, цілі та завдання, що сприятиме виробленню механізму діяльності суб'єктів щодо забезпечення безпеки; – визначення об'єкта безпеки – концептуального документа, що сприяє формуванню системи національної безпеки, але й розвитку нормативно-функціональних компонентів суб'єктів; – на основі отриманих даних запровадити нові напрями досліджень щодо визначення криміногенних факторів, що сприяють злочинності, у сфері економічної, екологічної, інформаційної, соціальної, кібербезпеки; – створити міжвідомчу, міжгалузеву інституцію, яка б співпрацювала з міжнародною спільнотою з питань кримінологічної безпеки.

Ключові слова: кримінологічна безпека, кримінальне правопорушення, злочин, безпека, детермінанти.

The relevance of the article is that issues related to the criminological security of Ukraine are of great importance for the theory of criminology, criminal law and law enforcement activities of law enforcement agencies, courts, prosecutors, NGOs. The problem becomes even more relevant due to changes in legislation in this area.

© НИКІТІН Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології (Університет державної фіскальної служби України)

© ТОПЧІЙ В.В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор навчально-наукового інституту права (Університет державної фіскальної служби України)

© ГРИЦЮК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України)

The aim of the article is to study criminological security as a component of national security of Ukraine. The article examines the principles of criminological security as a component of national security of Ukraine. The author explores in detail the existing views on the paradigm of "security" and the conditionality of the new direction of "criminological security". The ways of actions concerning the researched processes and determinants that contribute to crime in Ukraine are revealed. The definition of criminological security is given. The norms of the Criminal Code of Ukraine have been determined, which provide, in particular, for liability for criminal offenses related to criminological security, as well as a criminological approach to assessing determinants (risks) in various areas of security. It is determined that criminological security is a state of social relations in which the ability to develop and realize vital human interests, society, protected from internal and external threats to rights and freedoms, material, intellectual and spiritual interests (values) of society, state sovereignty and territorial integrity, the functioning of the constitutional system of the state. The criminological approach to the assessment of determinants (risks) in various areas of security should include: – development of theoretical and applied aspects of criminological support of national security. This implies a systematic view, principles, goals and objectives, which will contribute to the development of a mechanism for the activities of entities to ensure security; – definition of the object of security – a conceptual document that contributes to the formation of the national security system, but also the development of regulatory and functional components of the subjects; – on the basis of the received data to introduce new directions of researches concerning definition of the criminogenic factors promoting crime in the field of economic, ecological, information, social, cyber security; – to create an interdepartmental, intersectoral institution that would cooperate with the international community on criminological security.

Key words: *criminological security, criminal offense, crime, security, determinants.*

Постановка проблеми. Питання, що стосуються проблеми забезпечення криминологічної безпеки України, мають велике значення для теорії криминології, кримінального права та правозастосовної діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури, громадських організацій. Проблема набуває ще більшої актуальності у зв'язку зі зміною законодавства, у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами криминологічної характеристики безпеки людини, суспільства, держави займалися такі вчені: О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, В.В. Василевич, П.А. Воробей, Н.О. Гуторова, В.В. Голіна, О.М. Джужа, В.А. Ліпкан, О.М. Литвинов, М.І. Панов, В.Я. Тацій, В.І. Шакун та інші. Проте опубліковані дослідження торкаються окремих аспектів цієї проблеми і до цього часу ця проблема не знайшла свого належного вирішення.

Метою статті є дослідження криминологічної безпеки як складової національної безпеки України.

Основні результати дослідження. Розвиток держав світу свідчить, що кожна з них задля прогресу, стабільних суспільних відносин, торгівлі тощо здійснює забезпечення власної безпеки. Як свідчать статистичні дані останніх десятиліть, суттєвою загрозою демократичного розвитку українського суспільства стала злочинність. Так, у 2001 р. було обліковано 503676 злочинів, у 2019 р. – 444130. Разом з тим, кількість злочинів невеликої тяжкості становила – 47231, питома вага – 9,4%; особливо тяжких – 15019, питома вага – 3,0% (2001 р.). А вже у 2019 р., невеликої тяжкості – 110483, питома вага – 24,9%; особливо тяжких – 15368 – питома вага – 3,5%. Як видно з цих показників, існує суттєве зростання як кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, так і особливо тяжких [1]. Значущість розв'язання цієї проблеми вимагає визначення основоположних понять, їх сутності, детермінант, які впливають на це, а також заходів запобігання та протидії цьому антисоціальному явищу.

Починаючи з ХХ ст. у Європі, Азії та Африці відбулися глобальні зміни, які вплинули на перерозподіл світового порядку. А розпад СРСР ще більше вплинув на дестабілізаційні процеси, які обумовили криміналізацію суспільства, загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин, прояви екстремізму, тероризму, регіональні війни.

Вітчизняні та зарубіжні науковці, змінивши своє ставлення до безпеки, як якогось другорядного явища, почали досліджувати поняття «безпека», «національна безпека», «міжнародна безпека», «громадська безпека», «екологічна безпека», «економічна безпека», «енергетична без-

пека», «інформаційна безпека» тощо [2; 3; 4]. І цей процес перебуває у постійній трансформації [5, с. 208–211; 6; 7; 8]. Так, зокрема канадський політолог, директор Міжнародного центру громадських інновацій в Онтаріо Фен Ольсер Хемпсон безпеку особи визначає як відсутність загроз для ключових цінностей у таких напрямках, як: права людини, фізична безпека людини (freedom for fear), людський розвиток (freedom from want) [9].

Аналіз робіт дає підстави наголосити, що узагальненим поняття є «безпека» як ґрунтовне опанування зазначеної проблеми. Термін «безпека» – це поняття якості буття і його можна використовувати у багатьох галузях. Але в нашому аспекті йдеться про «кримінологічну безпеку», яку потрібно розглядати як узагальнене поняття в тріадному вимірі: людина, суспільство, держава. У зв'язку з цим категорія «кримінологічна безпека» не абсолютна, а відносна, і її значення набуває сенсу тільки у сфері конкретної життєдіяльності людини та суспільства в державі.

В сучасних умовах української дійсності, як зазначено в ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» (2018), об'єктами та цілями у сфері національної безпеки є:

– людина і громадянин – життя, гідність, конституційні права і свободи, безпечні умови життєдіяльності;

– суспільство – його демократичні цінності, добробут та умови для сталого розвитку;

– держави – конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканість.

Як видно із змісту закону, в ньому визначено основоположні засади державної політики, що спрямовані як на захист національних інтересів, так і на гарантування в Україні безпеки особи, суспільства та держави від будь-яких загроз (зовнішніх або внутрішніх) у різних сферах життєдіяльності [10]. Це дає підстави наголосити, що внутрішня безпека і зовнішня безпека є невід'ємними складовими поняття національна безпека, а також впровадження нового напрямку – кримінологія безпеки, як складової національної безпеки. Вона включає в себе наступні складові:

– стан захищеності людини, суспільства, держави;

– запобігання детермінантам, які впливають на криміналізацію суспільних відносин;

– безпечний стан об'єктів;

– системно-узгоджену діяльність уповноважених суб'єктів щодо запобігання та протидії злочинності та забезпечення безпеки людини, суспільства;

– запобігання антидемократичним діям влади, кризовим явищам в економіці, корупції, загострення соціально-політичної напруги в суспільстві;

– забезпечення першооснови життя (здоров'я, освіта, культурологічний та природний стан).

Але такий стан речей у реальному повсякденному житті не можливий. Беручи це до уваги, можна наголосити, що категорія «безпека» не абсолютна, а відносна. Її конкретне значення набуває сенсу тільки у сфері реальної життєдіяльності людини, суспільства. Тобто безпека – це об'єктивний стан, це функція рівня загроз та відповідного потенціалу держави (суб'єкта) здійснити відповідні заходи запобігання та протидії загрозам (злочинності).

Реальний стан безпеки людини, суспільства визначається існуючими або потенційними загрозами, які взаємопов'язані як із сучасною оцінкою характеру цих загроз, так і прогнозованою, як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Безпека таким чином виступає функцією багатьох змінних чинників. У найбільш загальному плані до таких суспільних галузей можна віднести: соціально-культурні, економічні, політичні, ідеологічні, військові тощо. Беручи це до уваги, в ході всього процесу дослідження, потрібно здійснити всеохоплюючий та правильний спосіб дій. Він включає:

а) пізнання значення термінів, які використовуються;

б) формування дослідницького завдання, постановка дослідницьких гіпотез і питань які потрібно вирішити;

в) трансформація питань відповідно до показників та дослідницьких операцій;

г) проведення досліджень;

д) інтерпретація результатів;

е) висновки та пропозиції з метою кращого пояснення досліджуваного фрагменту дійсності;

ж) на основі висновків та рекомендацій виведення нової теорії.

Дослідження та висновки найбільш імовірного розвитку криміногенної обстановки й реалізації загальнодержавних заходів щодо зміцнення позитивних тенденцій у сфері запобігання та протидії злочинності визначаються, виходячи з конкретних варіантів кількісно-якісних характе-

ристик соціально-економічного розвитку держави й тенденцій розвитку оперативної обстановки у сфері протидії злочинності. Сценарії соціально-економічного та кримінологічного розвитку мають базуватися на основоположних програмних цілях та завданнях розвитку держави на найближчі 5–10 років й враховувати основні детермінанти, що визначають як позитивну так і негативну динаміку в майбутньому.

З огляду на це кримінологічна безпека є складовою всіх галузей безпеки. Основоположною константою постає не теорія кримінологічної протидії злочинності, а формування відповідних системно-узгоджених заходів суб'єктами забезпечення безпеки, які спрямовуються на об'єкт захисту – людину, суспільство, державу. Вони як раз і виступають гарантами (об'єктами) кримінологічної безпеки.

Узагальнюючи, можна наголосити, що *кримінологічна безпека* – це стан суспільних відносин при якому розвиваються здібності та реалізуються життєво важливі інтереси людини, суспільства, захищені від внутрішніх та зовнішніх загроз права та свободи, забезпечуються матеріальні, інтелектуальні та духовні інтереси (цінності) суспільства, державний суверенітет та територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави.

Беручи це за основу, потрібно підкреслити, що вагоме значення набувають національні інтереси, як головний чинник забезпечення національної безпеки і в той же час кримінологічної безпеки. Грунтуючись на це у загальній системі кримінологічної безпеки захист людини, суспільства, держави є пріоритетним завданням кримінального законодавства, яке виокремлюється із положень Конституції України (ст. 3 та розділу II) [11]. Кримінально-правова ідеологія своїм завданням спрямована на правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, а також на забезпечення миру та безпеки людства, запобігання кримінальним правопорушенням (ст. 1 КК). Так, норми Кримінального кодексу передбачають, зокрема, відповідальність за кримінальні правопорушення:

1. Злочини проти основ національної безпеки України (розділ 1), коли додатковим об'єктом кримінального правопорушення є життя людини у сфері здійснення державної влади, яка забезпечує її нормальне функціонування.

2. Кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI), приватна власність громадян.

3. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ IX).

4. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (розділ VII), потенційні загрози правоохоронувальних інтересів громадян (бандитизм, терористичний акт тощо).

5. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (розділ XII), порушення громадського порядку, масові заворушення.

6. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (розділ XV), коли об'єктом кримінального посягання є особа конкретного представника влади (наси́льство щодо державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, захоплення як заручника тощо).

7. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (розділ XIX), що включають насильницькі дії відносно начальника.

8. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX), мир як складова міжнародного порядку [12].

Висновки. Таким чином, грунтуючись на генезисі історичного досвіду, а також демократичних, соціальних та правових принципах існування українського суспільства, обумовлюється новий підхід щодо формування концепції національної безпеки України із врахуванням її невід'ємної складової – кримінологічної безпеки, яка передбачає системну, узгоджену та цілеспрямовану діяльність уповноважених суб'єктів. Кримінологічний підхід щодо оцінки детермінант (ризиків) у різних сферах безпеки має передбачати:

– розвиток теоретико-прикладних аспектів кримінологічного забезпечення національної безпеки. Це передбачає системність поглядів, принципів, цілей та задач, що сприятиме розробці механізму діяльності суб'єктів щодо забезпечення безпеки;

– визначення об'єкта безпеки – концептуальний документ, що сприяє становленню системи національної безпеки, але і розробці нормативно-правової та функціональної складової суб'єктів;

– на основі отриманих даних впровадити нові напрямки досліджень щодо визначення криміногенних факторів, що сприяють злочинності у сфері економічної, екологічної, інформаційної, соціальної, кібер безпеки;

– створити міжвідомчу, міжгалузеву інституцію, яка б співпрацювала з міжнародним співтовариством щодо кримінологічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М.В. В'юник, М.В. Карчевський, О.Д. Арланова; упоряд. Ю.В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с.

2. Маслова Л.А. Механізм державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства : дис. ... канд. філос. наук / Нац. академія держ. управління при Президентові України. К., 2014. 248 с.

3. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства. К. : Вид-во ПП Ульянич В.І. 2009. 160 с.

4. Кубальский В.Н. Криминогенность глобализационных процессов как предпосылка для выделения международной криминологии. *Міжнародна криминологія : стан і перспективи* : збірник матеріалів круглого столу. *Бібліотека журналу «Юридичний вісник»* / за заг. ред. М.П. Орзіха, В.Ф. Антипенко. Одеса : Фенікс, 2010. С. 116–121.

5. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [ед.. кол. Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.] К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені П.М. Бажана, 1998–2004. Т. 1 : А-Г. 1998. 672 с.

6. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посібник / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус; [за заг. ред.. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник] К., Ірпінь : Преса України, 2000. 304 с.

7. Нікітін Ю.В. Криминогенні впливи на економічну безпеку як складову національної безпеки держави та їх попередження. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 3 (57). С. 130–136.

8. Шеломенцев В.П. Правове забезпечення системи кібернетичної безпеки України та основні напрямки її удосконалення. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2012. Вип. 1. С. 312–320.

9. Hampson Fen Olser – Daudelin Jean – Hay John B. – Reid Holly – Marting Todd: Madness in the Multitude: Human Security and World Disorder. Ottawa: Oxford University Press, 2002. S. 16–17. ISBN 9780195415247.

10. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 р., № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2469-19#Text>

11. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2341-14#Text>